

دگرگونی در نهاد ادغام شرکت‌های تجاری - نقد قانون برنامه پنجم

توسعه

دکتر محمدرضا پاسبان*

چکیده

اگرچه ادغام به عنوان راهکاری مؤثر در بازسازی بنگاه‌های اقتصادی در بیشتر نظام‌های مهم حقوقی به رسمیت شناخته شده است، با این حال حقوق ایران در این زمینه در آغاز راه خود قرار دارد. تا سال ۱۳۸۲ که قانون برنامه سوم توسعه به تصویب رسید هیچ مقررۀ روشنی در مورد ادغام شرکت‌های تجاری وجود نداشت. با تصویب قانون برنامه چهارم و به دنبال آن قانون برنامه پنجم، ادغام شرکت‌های خصوصی مجوز قانونی یافت. با این حال در قانون برنامه پنجم به تشریفات و مهم‌تر از آن چگونگی حفظ حقوق بستانکاران توجهی نشده است. لایحه قانون تجارت ۱۳۸۴ به تفصیل به شرایط لازم برای انجام ادغام، ضمن توجه به حقوق بستانکاران پرداخته است.

این نوشتار با مقایسه مطالب با حقوق فرانسه و انگلستان کاستی‌های حقوق ایران را آشکار نموده است.

کلید واژگان

ادغام، شرکت‌های تجاری خصوصی، برنامه پنجم توسعه، لایحه قانون تجارت، قانون تجارت فرانسه، قانون شرکت‌های انگلیس ۲۰۰۶.

---

* دانشیار دانشگاه علامه طباطبائی.

مقدمه

ادغام شرکت‌های تجاری یکی از کارسازترین سازوکارهای اقتصادی برای نجات بنگاه اقتصادی از شرایط نابسامان مالی و ورشکستگی و یا بهره‌گیری از توان مالی، شهرت و فن‌آوری مشترک با هدف ارتقاء سطح تولید به شمار می‌رود. از آنجا که با تحقق روند ادغام، یک یا چند شرکت به پایان حیات و فعالیت خود می‌رسند، ادغام را بایستی یکی از شیوه‌های انحلال نیز به شمار آورد. امروزه تقریباً در همه نظام‌های حقوقی پیشرفته، راهکار یاد شده با دقت و تفصیل در قانون تجارت یا قانون شرکت‌ها مورد پیش‌بینی قرار گرفته است. ادغام دو یا چند شرکت، در جایی که حذف یک یا چند شرکت و تشکیل شرکت جدید یا بزرگ‌تر شدن یکی از شرکت‌های موجود به‌ویژه به منظور بقاء در بازار رقابتی، انگیزه اصلی سهام‌داران شرکت‌های مورد نظر می‌باشد، مناسب‌ترین راهکار به نظر می‌رسد. زیرا، این راهکار از بار نمودن هزینه‌های سنگین و صرف زمان طولانی که برای انحلال ضرورت دارد، پیشگیری خواهد نمود. افزون بر آن، کارکنان شرکت‌های ادغام شده را معمولاً در برابر حق انتخاب ادامه همکاری در شرکت جدید یا بزرگ‌تر و یا بازخرید از طریق دریافت حقوق خود قرار می‌دهد.

حقوق تجارت ایران در این رابطه فراز و نشیب‌های ناهمواری را پیموده است، به گونه‌ای که تا اخیراً در خصوص وجود جواز ادغام شرکت‌های تجاری خصوصی میان نویسندگان حقوق تجارت و قضات تردیدهای جدی وجود داشت. قانون تجارت ۱۳۱۱ ایران و لایحه اصلاح بخشی از آن مصوب سال ۱۳۴۷ کوچک‌ترین اشاره‌ای به نهاد ادغام ننموده‌اند. به همین دلیل سازمان‌ها و مراجع دست‌اندر کار در برخورد با این نهاد راه افراط و تفریط در پیش گرفته‌اند. به گونه‌ای که علی‌رغم وجود قانون خاص^۱ در سال ۱۳۷۱ به

۱. قانون ادغام شرکت‌های سهامی دولتی که در زمینه تولید و پرورش طیور فعالیت می‌نمایند مصوب ۱۳۷۱/۲/۲۹.

منظور ادغام دو شرکت دولتی، دست‌اندرکاران اداره ثبت شرکت‌ها برای سال‌ها با استناد به سکوت قانون تجارت در این رابطه، از اجرای قانون یاد شده سر باز می‌زدند. در مقابل، و در حالی که مجوز عامی برای ادغام شرکت‌های تجاری خصوصی در قوانین موضوعه وجود نداشت، مدیران اداره ثبت شرکت‌ها بر پایه مقررات مبهم قوانین غیرمرتبط از جمله قانون مالیات‌های مستقیم سال ۱۳۸۰ و یا مقررات قانون برنامه سوم، ادغام شرکت‌های خصوصی را به رسمیت شناخته و مورد ثبت قرار داده‌اند. با این حال، مفهوم ادغام در نظام حقوقی ایران سازوکاری بیگانه به حساب نمی‌آید، بلکه پیشینه‌ای نزدیک به نیم قرن را پشتوانه خود دارد. شاید نخستین مقررۀ قانونی در ارتباط با ادغام شرکت‌ها را بتوان در مواد ۹۵ به بعد قانون شرکت‌های تعاونی ۱۳۵۰ یافت نمود. پس از انقلاب نیز در قوانین خاص دیگری مانند قانون ادغام شرکت ملی ذوب آهن ایران و شرکت ملی صنایع فولاد ایران مصوب ۱۳۵۸، و قانون بخش تعاون اقتصاد جمهوری اسلامی ایران، نهاد ادغام برای شرکت‌های تعاونی و موارد خاص به رسمیت شناخته شد. هم‌چنین قانون اصلاح موادی از قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و اجراء سیاست‌های کلی اصل چهل و چهارم قانون اساسی مصوب ۱۳۸۶ بخش مهمی از مقررات خود را به موضوع ادغام شرکت‌ها اختصاص داده است.

صرف نظر از قانون مالیات‌های مستقیم و قوانین مختلف برنامه توسعه، برای نخستین بار تلاش گردید تا نهاد ادغام به عنوان مجوز فراگیر برای همه شرکت‌های تجاری در لایحه قانون تجارت ۱۳۸۴ به تفصیل مورد پیش‌بینی قرار گیرد.

حقوق انگلستان برخلاف این تصور نادرست که هنوز مبتنی بر قواعد عرفی و قانون نانوشته می‌باشد، مقررات گسترده‌ای را در این زمینه وضع کرده است.^۲ قانون‌گذار انگلیسی

۲. محمدرضا، پاسبان؛ حقوق شرکت‌های تجاری، تهران، انتشارات سمت، چاپ پنجم ۱۳۸۹، ص ۶۷.

با تصویب قانون شرکت‌های ۲۰۰۶ به جای قانون ۱۹۸۵ و در راستای مقررات سومین دستورالعمل حقوق شرکت‌های اتحادیه اروپا، به میزان گسترده‌ای دخالت دادگاه‌ها را در روند ادغام کاهش داده و اختیارات بیشتری برای شرکت‌ها و سهام‌داران قائل گردید.^۳ این قانون بر خلاف قوانین پیش از خود، تنها ادغام شرکت‌های سهامی عام را در نظر دارد. حقوق فرانسه فصل ۶ از عنوان دوم کتاب دوم قانون تجارت یعنی مواد ۱-۲۳۶ تا ۲۴-۲۳۶ را به بحث ادغام و تجزیه اختصاص داده است که در مقایسه با گذشته تغییرات اساسی را تجربه نکرده است.

این مقاله در گام نخست به بررسی دگرگونی قانون‌گذاری در کشورمان با تأکید ویژه بر قانون برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب سال ۱۳۸۹ (از این پس قانون برنامه پنجم توسعه) متضمن نقد قانون اخیر، می‌پردازد. در این میان، مقررات لایحه قانون تجارت ۱۳۸۴ به عنوان معیاری جهت نقد مقررات قوانین مصوب در کشورمان به کار گرفته خواهد شد. نگاه به رویکرد دو نظام حقوقی مهم جهانی یعنی حقوق انگلستان و حقوق فرانسه و آخرین موضع آنها در خصوص ادغام با هدف نشان دادن فاصله حقوق ما با قافله قانون‌گذاری جهانی در این رابطه از دیگر اهداف این مقاله خواهد بود.

در نوشتار حاضر، نخست مفهوم و انواع ادغام در حقوق ایران و حقوق کشورهای انگلستان، فرانسه و آمریکا به اختصار مطالعه می‌گردد. سپس تشریفات و شرایط ادغام و پیامدهای اقتصادی-اجتماعی حذف یک یا چند شرکت از صحنه جامعه و ایجاد شرکت بزرگ‌تر ادغام، به بررسی گذاشته می‌شود. در پایان، با نتیجه‌گیری به ارزیابی مطالب مقاله خواهیم پرداخت.

3. Andreas Cahn & David C. Donald, Comparative Company Law (London: Cambridge University Press. (2010) p. 633.

مفهوم و انواع ادغام

اگرچه مفهوم ادغام در قوانین موجود آمده است با این حال تعریف نهاد یادشده به شناخت انواع و آثار ادغام مدد می‌رساند. همچنین با توجه به آنکه هر یک از انواع ادغام دارای پیامدهای متفاوت از دیگری است، بررسی شیوه‌ها و انواع ادغام در پرتو مقررات پراکنده قوانین گوناگون سودمند و ضروری می‌نماید.

مفهوم ادغام

در فرهنگ فارسی معین ادغام به عنوان «داخل کردن چیزی در چیز دیگر مانند ادغام یک حرف در حرف دیگر، فرو بردن دو چیز و درهم فشردن»^۴ تعریف شده است. در فرهنگ دهخدا نیز برای ادغام عبارت «داخل کردن چیزی در چیزی» آمده است.^۵ فرهنگ حقوقی چاپ دانشگاه آکسفورد ادغام را عبارت از ترکیب دو شرکت هم اندازه در یک دیگر به گونه‌ای که تنها یک شرکت باقی بماند تعریف می‌نماید.^۶

از ادغام همانند دیگر مفاهیم حقوقی در میان حقوق دانان و نیز قانون‌گذاران تعاریف گوناگون با عناصر مختلف ارائه شده است. از یک دیدگاه ادغام، قراردادی بین دو یا چند شرکت تجاری است که به موجب آن، کلیه حقوق و تعهدات شرکت یا شرکت‌های تجاری ادغام شونده به شرکت تجاری ادغام کننده یا جدید منتقل و شرکت یا شرکت‌های

۴. محمد، معین؛ فرهنگ فارسی، جلد ۱، تهران، انتشارات دانشگاه امیرکبیر، ۱۳۶۲، ص ۱۸۱.

۵. علی اکبر، دهخدا؛ لغت‌نامه دهخدا، جلد ۱، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۷، ص ۱۵۷۷.

6. Martin Elizabeth A, "Dictionary of Law" (Oxford: Oxford University Press 2003) p 180.

تجاری ادغام شونده بدون اینکه تصفیه شوند، منحل می‌شوند.^۷ از دید یکی دیگر از نویسندگان حقوقی، ادغام دو یا چند شرکت وقتی حاصل می‌شود که یا شرکتی شرکت دیگری را امحا و در خود حل کند، یا دو یا چند شرکت درهم حل شده، شرکت دیگری از آنها به وجود آید.^۸

در لایحه قانون تجارت ۱۳۸۴ و نیز قوانین برنامه توسعه، و نیز قانون مالیات‌های مستقیم هیچ‌گونه تعریفی از ادغام به دست داده نشده است. تنها تعریف قانونی را می‌توان در قانون اصلاح موادی از قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و اجرای سیاست‌های کلی اصل چهل و چهارم قانون اساسی مصوب ۱۳۸۶/۱۱/۸ (موسوم به قانون رقابت) یافت. به موجب بند ۱۶ ماده ۱ قانون مزبور: «اقدامی که بر اساس آن چند شرکت، ضمن محو شخصیت حقوقی خود، شخصیت حقوقی واحد و جدیدی را شکل دهند یا در شخصیت حقوقی دیگری جذب شوند.» در مقررۀ بالا ضمن آنکه تلاش شده تعریفی از ادغام ارائه کند، تا اندازه‌ای به انواع ادغام نیز اشاره نموده است.

با توجه اهداف، ماهیت و آثار ادغام می‌توان ادغام را این‌گونه تعریف نمود: «ادغام عبارت است از روندی که در نتیجه آن و بدون آنکه شرکت یا شرکت‌های موضوع ادغام زمان دراز و هزینه‌های انحلال را تحمل کنند، با شرکت دیگری یکی شده و یا شخصیت جدیدی از یکی شدن دو یا چند شرکت تشکیل می‌گردد.»

۷. احمد، بیگی حیب آبادی؛ نقد و بررسی ادغام شرکت‌های تجاری در لایحه قانون تجارت» مجله پژوهش‌های حقوقی، ش ۱۴ (۱۳۸۷) ص ۴۲۱.
۸. ربیعا، اسکینی؛ حقوق تجارت، (شرکت‌های تجاری) جلد ۱، تهران، انتشارات سمت، ص ۵۵-۵۶.

انواع ادغام

برای توصیف شیوه‌های ادغام، اصطلاحات مختلفی در میان نوشته‌های حقوق‌دانان و مقررات قوانین گوناگون به چشم می‌خورد. تا پیش از نگارش مقررات لایحه قانون تجارت ۱۳۸۴، در نوشته‌های حقوقی در بیان شیوه‌های ادغام، از ترجمه اصطلاحات به کار رفته در نظام‌های حقوقی کشورهای غربی استفاده شده است. در این میان، بیشترین اصلاحات اقتباس شده از منابع حقوقی خارجی عبارت از، ادغام ساده،^۹ ادغام ترکیبی،^{۱۰} ادغام افقی،^{۱۱} ادغام عمودی^{۱۲} بودند. با تنظیم لایحه قانون تجارت و تقدیم آن به مجلس، اصطلاحات نوین در نظام حقوق شرکت‌های ایران و مقررات ناظر به ادغام وارد گردید. این اصطلاحات نوین که عبارتند از ادغام یک‌جانبه و ادغام دو‌جانبه در بقیه قوانین نیز مورد پذیرش قرار گرفتند.

قانون چهارم توسعه مصوب در ماده ۴۰، همچنین موادی از قانون اجرای سیاست‌های اصل ۴۴ و ماده ۱۰۵ قانون برنامه پنجم توسعه که به ترتیب پس از تهیه پیش نویس اولیه و نهایی لایحه قانون تجارت وضع گردیدند، اصطلاحات مندرج در ماده ۸۰۵ لایحه قانون تجارت را اقتباس و به رسمیت شناخته‌اند.

به منظور توضیح مهم‌ترین شیوه‌های ادغام، انواع ادغام را در دو دسته‌بندی ادغام ساده و ترکیبی و ادغام یک‌جانبه و دو یا چندجانبه مورد بررسی قرار می‌دهیم. با این حال با توجه به رواج ادغام عمودی و ادغام افقی در حقوق آمریکا و آثار گسترده اقتصادی آن، دسته‌بندی مزبور نیز مورد توجه قرار خواهد گرفت.

9. Merger by Absorption.

10. Merger by Formation a New Company or Consolidation.

11. Horizontal Merger.

12. Vertical Merger.

ادغام ساده و مرکب

این نوع ادغام در بیشتر کشورها از جمله انگلستان و فرانسه پذیرفته شده است.

ادغام ساده

همان گونه که از اصطلاح بالا بر می آید، در ادغام ساده، تشریفات مختصر و شیوه ادغام غیر مرکب می باشد، در این نوع ادغام، یک یا چند شرکت شخصیت حقوقی خود را از دست داده و در شرکت موجود دیگری منحل می گردند. شرکت موجود نام و هویت خود را حفظ نموده و حقوق و تعهدات شرکت منحل را دارا می گردد. در حقوق انگلستان به موجب بند الف-۱ ماده ۹۰۴ قانون شرکت‌های ۲۰۰۶، در ادغام ساده، «تعهدات، اموال و مسئولیت‌های یک یا چند شرکت (سهامی) عام، از جمله شرکتی که در رابطه با آن توافق یا ترتیبات ادغام پیشنهاد شده است، به شرکت سهامی عام موجود دیگر انتقال می یابد.» حقوق فرانسه نیز به موجب ماده ل ۱-۲۳۱ قانون تجارت این کشور، هر دو نوع ادغام ساده و مرکب را در یک جمله بیان نموده است. مطابق این ماده: «دو یک یا چند شرکت ممکن است از راه ادغام، اموال خود را به یک شرکت موجود یا شرکت جدیدی که آنها شکل می دهند، انتقال دهند.»

همان گونه که ملاحظه می گردد، آنچه که ادغام ساده نام گرفته از توصیف نسبتاً مشابهی در دو نظام حقوقی انگلیس و فرانسه برخوردار است.

ادغام مرکب

ادغام مرکب عبارت از آن است که از میان چند شرکت موجود، یک شرکت به عنوان شرکت موجود باقی مانده و دیگر شرکت‌ها در آن ادغام-منحل شده و هویت و شخصیت حقوقی خود را از دست بدهند.

حقوق انگلستان ادغام مرکب را نیز به رسمیت می شناسد. مطابق ماده (۱) ۹۰۴ قانون

شرکت‌های ۲۰۰۶ این کشور:

«تعهدات، اموال و مسئولیت‌های دو یا چند شرکت (سهامی) عام از جمله شرکتی که در خصوص آن توافق یا ترتیبات ادغام پیشنهاد شده، به یک شرکت جدید منتقل می‌شود، خواه این شرکت جدید سهامی عام باشد یا نباشد.»
مقایسه ادغام ساده و مرکب در قانون شرکت‌های انگلستان نشانگر آن است که در ادغام ساده تنها شرکت‌های سهامی عام موضوع ادغام می‌باشند، در حالی که در ادغام مرکب، شرکت‌های ادغام شونده لزوماً سهامی عام نیستند. و شرکت جدید که از تشکیل چند شرکت سهامی عام متولد می‌گردد، ممکن است هر نوع شرکت تجاری دیگر باشد.
در مقابل، حقوق فرانسه ضمن شناسایی ادغام مرکب به صراحت در بخش نخست ماده ل-۲-۲۳۶ پذیرفته که عملیات ادغام ممکن است میان شرکت‌های مختلف صورت پذیرد.

در اتحادیه اروپا، دستورالعملی تحت عنوان «دستور العمل ادغام فرامرزی»^{۱۳} به ادغام‌های میان شرکت‌هایی اعمال می‌شود که مطابق با نظام حقوقی یک دولت عضو تشکیل شده و دفتر (اقامتگاه) ثبت شده‌اش، اداره مرکزیش یا مرکز امورش در حوزه جامعه اروپا قرار داشته باشد، مشروط بر آنکه دست کم دو تا از این شرکت‌ها در حاکمیت قوانین دولت‌های مختلف قرار داشته باشند.^{۱۴}

ادغام یک جانبه و ادغام دو یا چند جانبه

مطابق ماده ۸۰۵ لایحه قانون تجارت: «ادغام شرکت‌های تجاری به دو صورت یک

13. The Cross Border Merger Directive.

14. Andreas & Donald op.cit p. 635.

جانبه و دو یا چند جانبه امکان پذیر می باشد. «همچنین طبق بند الف ماده ۱۰۵ قانون برنامه پنجم توسعه، «ادغام شرکت‌های تجاری، مادامی که موجب ایجاد تمرکز و بروز قدرت انحصاری نشود، به شکل یک جانبه (بقای یکی از شرکت‌ها - شرکت پذیرنده) و ادغام دو یا چند جانبه (محو شخصیت حقوقی شرکت‌های ادغام شونده و ایجاد شخصیت حقوقی جدید - شرکت جدید)، در چهارچوب اساسنامه آن شرکت در سایر شرکت‌های تجاری موضوع ادغام، مجاز است.»

ادغام یک جانبه

بخش نخست ماده ۸۰۶ لایحه قانون تجارت ۱۵۱۳۸۴ این شیوه از ادغام را به این شرح توصیف نموده است:

«ادغام یک جانبه از طریق جذب یک یا چند شرکت با محو شخصیت حقوقی (به عنوان شرکت یا شرکت‌های ادغام شونده) در شرکت موجود با حفظ شخصیت حقوقی (با عنوان شرکت پذیرنده ادغام) انجام می پذیرد ...»

همان گونه که ملاحظه می گردد در این نوع ادغام، شرکت معمولاً کوچک تر یا درگیر مشکلات مالی در شرکت بزرگ تر و قوی تر موجود (شرکت ادغام پذیر) منحل شده و موجودیت خود را از دست می دهد. در مقابل شرکت موجود ضمن جذب شرکت کوچک تر (شرکت ادغام شونده)، به حیات خود ادامه خواهد داد.

بند الف ماده یک آیین نامه اجرایی بند «ز» ماده ۱۱۱ اصلاحی قانون مالیات‌های مستقیم ضمن تقسیم مفهوم ادغام در دو دسته، بدون آنکه اصطلاح خاصی را برای این منظور معرفی نموده باشد، تنها تعریفی از ادغام که شبیه ادغام یک جانبه است را به شرح

۱۵. محمدرضا، پاسبان؛ قانون تجارت در گردونه تحول، مجله پژوهش‌های حقوقی، ش ۸ (۱۳۸۴)، ص ۱۱.

زیرارائه کرده است:

«انتقال دارایی‌ها و بدهی‌های یک یا چند شرکت به یک شرکت دیگر که از این پس شرکت موجود نامیده می‌شود، به طوری که شرکت‌های ادغام شونده منحل می‌شوند لکن شرکت موجود نام و هویت خود را حفظ کرده و دارایی و بدهی آن به میزان جمع دارایی و بدهی شرکت ادغام شونده خواهد بود.»

در تعریف بالا از ادغام نوع نخست، آیین‌نامه بیشتر به پیامدهای حقوقی-مالی ادغام تمرکز دارد تا معرفی انواع ادغام.

طبق ماده ۴۰ قانون برنامه چهارم اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مصوب ۱۳۸۳ (از این پس قانون برنامه چهارم) «برای ادغام شرکت‌ها، بنگاه‌ها و شکل‌گیری شرکت‌های بزرگ» دولت مجاز به اقدامات زیر می‌باشد:

«ادغام شرکت‌های تجاری موضوع باب سوم «قانون تجارت»، مادامی که موجب ایجاد تمرکز و بروز قدرت انحصاری نشود، به شکل یک جانبه (بقای یکی از شرکت‌ها - شرکت پذیرنده و ادغام و ایجاد شخصیت حقوقی جدید - شرکت جدید)، با تصویب چهار پنجم صاحبان سهام در مجمع عمومی فوق‌العاده شرکت‌های سهامی یا چهار پنجم صاحبان سرمایه در سایر شرکت‌های تجاری موضوع ادغام، مجاز خواهد بود.»

به علاوه و همان‌گونه که پیشتر ملاحظه شد در بند الف ماده ۱۰۵ قانون برنامه پنجم توسعه، «ادغام شرکت‌های تجاری ... به شکل یک جانبه (بقاء یکی از شرکت‌ها - شرکت پذیرنده)» تجویز شده است.

از مجموع تعاریف ارائه شده می‌توان گفت که در این گونه ادغام، یک شرکت که معمولاً از وضعیت مالی یا شهرت تجاری بالاتری نسبت به دیگر شرکت‌های موضوع ادغام برخوردار است، باقی مانده و شرکت موجود یا پذیرنده ادغام نام می‌گیرد. در حالی که دیگر شرکت‌های موضوع ادغام که اصطلاحاً شرکت ادغام شونده خوانده می‌شوند، در شرکت موجود (پذیرنده ادغام) منحل شده و شخصیت حقوقی خود را از دست می‌دهند.

ادغام دو یا چند جانبه

نوع دیگر ادغام، عبارت از ادغام دو یا چند جانبه می‌باشد. در این گونه ادغام، دیگر نمی‌توان از شرکت موجود سخن گفت. زیرا، همه شرکت‌های موضوع ادغام در هم ترکیب شده و شرکت نوظهوری به عنوان شرکت موجود را ایجاد می‌نمایند. در این وضعیت دو یا چند شرکت با یکی شدن در شکل شرکت جدید، هویت و شخصیت حقوقی خود را از دست می‌دهند.

بخش دوم ماده ۸۰۶ لایحه قانون تجارت ناظر به این نوع ادغام می‌باشد که مقرر می‌دارد: «ادغام دو (یا چند) جانبه از طریق دو یا چند شرکت ادغام شونده با محو شخصیت حقوقی آنها و ایجاد شرکت جدید صورت می‌پذیرد.»

دسته‌بندی لایحه قانون تجارت ۱۳۸۴ مورد انتقاد یکی از نویسندگان قرار گرفته با این توضیح که «لایحه قانون تجارت هیچ‌گونه تقسیم‌بندی نسبت به ادغام ساده و ترکیبی اعمال ننموده و صرف نظر از نوع ادغام وضعیتی که شرکت دارد یا رابطه‌ای که بین شرکت‌های طرف ادغام وجود دارد، شرایطی را به نحو یکسان برای تحقق ادغام پیش‌بینی نموده که از این جهت قابل انتقاد به نظر می‌رسد.»^{۱۶}

ایراد بالا وارد به نظر نمی‌رسد. زیرا، که هر چند لایحه مزبور اصطلاحات ادغام ساده یا مرکب (ترکیبی) را به کار نبرده، ولی توضیحی که از ادغام یک جانبه و دو جانبه ارائه کرده، شبیه دسته‌بندی ادغام ساده و مرکب می‌باشد.

همان گونه که اشاره شد قانون برنامه چهارم توسعه تنها ادغام یک جانبه را مورد پذیرش قرار داده است. در حالی که بخش دوم ماده ۱۰۵ قانون برنامه پنجم «ادغام دو یا چند جانبه (محو شخصیت حقوقی شرکت‌های ادغام‌شونده و ایجاد شخصیت حقوقی

۱۶. همان.

جدید - شرکت جدید)، در چهارچوب اساسنامه آن شرکت» را مجاز دانسته است. این در حالی است که بند ب ماده یک آیین‌نامه اجرایی بند «ز» ماده ۱۱۱ اصلاحی قانون مالیات‌های مستقیم ۱۳۸۳ بدون به‌کارگیری اصطلاح «ادغام دو یا چند جانبه»، این شیوه از ادغام را به رسمیت شناخته است.

ادغام عمودی و افقی

همان‌گونه که پیشتر گفته شد ادغام عمودی و ادغام افقی بیشتر در حقوق آمریکا رواج دارد. اگرچه این دسته‌بندی بیشتر به علت ماهیت متفاوت آن به عنوان تقسیم‌بندی جداگانه به شمار می‌رود با این حال از جهت شکلی هم‌پوشانی‌های چندی با دیگر انواع ادغام میان آنها به چشم می‌خورد.

ادغام عمودی

در ادغام عمودی، شرکت‌های موضوع ادغام بخشی از زنجیره تولید مرتبط اما نه لزوماً همسان را تشکیل می‌دهند. در حقیقت هر دو شرکت ادغام شونده و ادغام پذیر با قرار داشتن در چرخه تولید کالای نهایتاً یکسان، با ادغام خود در حقیقت تولید کننده و تأمین کننده کالایی معین را تبدیل به ماهیتی واحد می‌سازند.

مثلاً شرکت تولید پوشاک الف برای کار خود نیاز به نخ و شرکت تولید نخ ب نیازمند پنبه شرکت ج می‌باشد. در ادغام عمودی، شرکت تولید کننده شرکت‌های تولید نخ و نیز شرکت تأمین کننده پنبه را با ادغام عمودی در خود جذب می‌کند. در مثال بالا اگرچه شرکت الف، تولید کننده محسوب می‌شود، با این حال در رابطه با شرکت‌های ب و ج، چون به کالای آنها یعنی به ترتیب نخ و پنبه نیازمند است، بنابراین شرکت مصرف کننده به حساب می‌آید. در این نوع ادغام عمودی که شرکت مصرف کننده (الف که مصرف کننده نخ یا پنبه می‌باشد)، شرکت تولید کننده (شرکت ب را که تولید کننده نخ

می‌باشد) را در خود جذب و منحل می‌کند، ادغام بالا دستی^{۱۷} می‌نامند. ممکن است در مثال یادشده، جای شرکت‌های ادغام شونده و ادغام پذیر عوض شود. به این معنی که شرکت ب شرکت الف را تملک و در خود ادغام کند. به عبارت دیگر، شرکت مصرف کننده (الف)، در شرکت تولید کننده (ب) جذب و منحل می‌شود. این گونه ادغام عمودی، ادغام پایین دستی^{۱۸} خوانده می‌شود.

ادغام عمودی موجب تقویت شرکت ادغام پذیر و قرارداد دادن دیگر شرکت‌های رقیب در وضعیت آسیب پذیرتری می‌گردد. زیرا، شرکت جدید از بازار مصرف برای تأمین مواد اولیه خود بی نیاز گردیده و بازار را در انحصار خود می‌گیرد.

ادغام افقی

در ادغام افقی، دو شرکت با فعالیت مشابه و به قصد تأثیرگذاری بر بازار در یکدیگر ادغام می‌شوند. هدف از این ادغام مقابله با رقبای قدرتمند در بازار می‌باشد. به این صورت که دو یا چند شرکت تجاری که در رقابت با دیگر رقبای قرار دارد، با ادغام در یکی از شرکت‌های موجود و یا ادغام در یکدیگر و تشکیل شرکت جدید، موقعیت برتری را نسبت به دیگر رقبای به دست می‌آورند. این وضعیت که موجب ایجاد قدرت بازاری^{۱۹} برای شرکت ادغام پذیر یا شرکت جدید می‌گردد، نگرانی از ایجاد چنین قدرتی که به رقابت ناعادلانه میان بنگاه‌های اقتصادی می‌انجامد، نه تنها بر بازار اثر نامطلوب برجای می‌گذارد

17. Upstream Merger.

18. Downstream Merger.

۱۹. قدرت بازاری (Market Power) توانایی بنگاه‌ها در جهت تغییر قیمت بازاری کالاها و خدمات می‌باشد.

بلکه موضع حمایتی از مصرف کنندگان را نیز تضعیف خواهد نمود.^{۲۰} به منظور رفع چنین نگرانی‌هایی، دستورالعملی در سال ۱۹۹۲ که در سال ۱۹۹۷ اصلاح شد، با عنوان رهنمودهای ادغام افقی در آمریکا تنظیم گردید، تا از ایجاد قدرت بازاری جلوگیری به عمل آید.

قانون شرمین^{۲۱} که بیشتر ناظر به منع انحصار و جلوگیری از رقابت ناعادلانه بود در ماده ۱ خود، انعقاد هر قرارداد به شکل تراست یا هر شکل دیگر، و توسل به تباری جهت منع رقابت در چند ایالت یا کشورهای بیگانه را ممنوع و بزه جنایی اعلام کرده است. در ماده ۲ این قانون نیز هر نوع رقابت منجر به انحصار ممنوع اعلام گردیده است. بر همین اساس، دیوان عالی کشور آمریکا برخی ادغام‌ها میان رقبای تجاری را مصداق جرائم قانون شرمین دانسته است. از جمله دادگاه عالی آمریکا در پرونده نورثرن سکوریتیز^{۲۲} رأی داد از آنجا که ادغام میان شرکت‌های رقیب یعنی گریت نورثرن و نورثرن پسیفیک که در کار راه آهن فعال بودند، موجب از میان رفتن رقابت میان شرکت‌های موضوع ادغام و انحصار می‌گردد، می‌تواند نقض قانون شرمین تلقی شود. لذا حکم به انحلال ادغام داده شد.

تفسیر سختگیرانه بالا با انتقاداتی مواجه گردید. به همین جهت در پرونده‌های بعدی از جمله کلمبیا استیل^{۲۳} که طی آن دعوایی علیه شرکت یونایتد ستیت استیل^{۲۴} به تملک اموال شرکت فولادسازی دیگری در نقض مواد ۱ و ۲ قانون شرمین طرح شد، دادگاه عالی

20. Jones Alison & Sufrin Brenda, E. C. Competition Law, (London: Oxford University Press 2004) p. 851.

21. Sherman Act 1890.

22. Northern Securities Co. v. United States, 193 U.S. 197 (1904).

23 United States V. Columbia Steel Co. 334 U. S. 495 (1948).

24. United State Steel Corporation.

آمریکا ضمن رد ادعای نقض قانون شرمین رأی داد که تصاحب مزبور به نحو غیر متعارفی فرصت‌های رقابت تولیدکنندگان رقیب برای بازاریابی محصولات‌شان را محدود نمی‌سازد.

تشریفات و شرایط ادغام

برای ادغام دو یا چند شرکت، باید تشریفات آمره طی شده و شرایطی فراهم باشد. اگر چه شرایط صحت معامله به نحو مذکور در ماده ۱۹۰ قانون مدنی به عنوان شرایط ماهوی عملیات ادغام ضروری دانسته شده،^{۲۵} با این حال با توجه به شخصیت حقوقی طرفین ادغام و نیز ماهیت ادغام، شرایط ماده ۱۹۰ به خود شرکت‌های موضوع ادغام به عنوان شخصیت حقوقی چندان محل تطبیق نمی‌یابد. قوانین برنامه چهارم و پنجم صرفاً به اعطای جواز ادغام مبادرت ورزیده و از لوازم ضروری آن غفلت نموده‌اند. در این بخش مهم‌ترین شرایط و تشریفات ادغام به صورت خلاصه بررسی می‌گردند:

۱. کسب موافقت اولیه سهام‌داران با ادغام

ادغام یک شرکت به دلیل آنکه مستلزم منحل شدن شخصیت حقوقی شرکت یا شرکت‌های ادغام شونده و ورود سرمایه و سهام‌داران تازه وارد به شرکت موجود یا تشکیل شرکت جدید و ناگزیر تغییر اساسنامه و یا ثبت شرکت تازه تأسیس است، در نتیجه مستلزم دخالت مجمع عمومی فوق العاده همه شرکت‌های موضوع ادغام می‌باشد. در قانون برنامه پنجم، به نقش مدیران و لزوم دخالت مجمع عمومی هیچ‌گونه اشاره‌ای

۲۵. حقیقت صبا؛ «ادغام شرکت‌های تجاری از منظر قوانین ایران» مجله پژوهش‌های حقوقی، ش ۱۴ (۱۳۸۷)، ص ۱۶۱.

نشده است. لیکن مطابق ماده ۸۱۰ لایحه قانون تجارت ۱۳۸۴: «برای ادغام، مدیران شرکت موظفند بدو موافقت کلی مجمع عمومی فوق العاده در شرکت‌های سهامی یا شرکا در سایر شرکت‌ها را با ایده ادغام کسب کنند.»

طبق ماده ۹۰۵ قانون شرکت‌های ۲۰۰۶ انگلستان تحت عنوان مقررات پیش نویس طرح ادغام^{۲۶}، «پیش نویسی از شرایط پیشنهادی طرح بایستی تنظیم شده و به وسیله مدیران شرکت موضوع ادغام پذیرفته شود.»

در ماده ۹۰۵ بالا، مدیران بدون نیاز به مراجعه به مجمع عمومی و صرفاً در حد پذیرش پیش نویس شرایط ابتدایی، دارای اختیار می‌باشند. این شیوه نسبت به ماده ۸۱۰ لایحه قانون تجارت ۱۳۸۴ از این امتیاز برخوردار است که بدون درگیر شدن مجمع عمومی و سهام‌داران، مدیران پیش نویس طرح ادغام را مطالعه و تهیه می‌نمایند. با این وجود، حکم ماده ۸۱۰ متقابلاً از این امتیاز برخوردار است که مجمع از ابتدا نظر مساعد خود را با اصل ادغام به مدیران، جهت بررسی جنبه‌های کارشناسی اعلام می‌دارد، تا ضمن حصول اطمینان بیشتر از اجرایی شدن طرح ادغام، از اتلاف وقت و هزینه‌های مطالعه و تهیه پیش نویس در صورت مخالفت مجمع عمومی با اصل ادغام، جلوگیری به عمل آید.

در حقوق فرانسه نیز به موجب بخش اخیر ماده ل ۹-۲۳۶ «هیئت مدیره یا مدیریت هر شرکت درگیر در عملیات مزبور (ادغام) یک گزارش نوشته را تهیه تا در اختیار سهام‌داران (مجمع) قرار گیرد.»

ملاحظه می‌گردد که علی‌رغم آنکه در نظام‌های حقوقی فرانسه و انگلیس و نیز لایحه قانون تجارت ۱۳۸۴، تهیه پیش نویس طرح ادغام برای آغاز روند ادغام ضروری اعلام شده است در قانون برنامه پنجم، این مهم به سکوت برگزار شده است.

۲. تصویب طرح ادغام در مجامع عمومی شرکت‌های موضوع ادغام

پس از تهیه و تصویب پیش نویس اولیه یا ایده ادغام، بایستی طرح ادغام آماده شده و در مجامع عمومی همه شرکت‌های موضوع ادغام، با عنوان طرح مشترک ادغام مطرح و به تصویب برسد.

مطابق ماده ۸۱۱ لایحه قانون تجارت، طرح مشترک ادغام بایستی به وسیله هیئت مدیره یا مدیر عامل در شرکت‌هایی که برای آنها هیئت مدیره پیش‌بینی نشده، به پیوست گزارش بازرسان به مجمع ارائه گردد.

گزارش مزبور بایستی جزئیات امر از جمله توجیه اقتصادی، تعیین بستانکاران شرکت و نوع بستانکاری آنها را در خود داشته باشد.^{۲۷}

در حقوق فرانسه نیز طبق صدر ماده ل ۹-۲۳۶ طرح ادغام باید به وسیله مجامع عمومی شرکت‌های موضوع ادغام به تصویب برسد.

در حقوق انگلستان، علاوه بر طرح ادغام در مجامع شرکت‌های موضوع ادغام، طرح مشترک دیگری تهیه نمی‌گردد، و بر خلاف لایحه قانون تجارت ۱۳۸۴، و مانند حقوق فرانسه تنها یک مرحله برای طرح موضوع در مجامع عمومی مقرر شده است. مطابق بند ۲ ماده ۹۰۵ قانون شرکت‌های ۲۰۰۶ انگلیس، جزئیات طرح ادغام شامل مشخصات هر شرکت، میزان سهام، نحوه توزیع سهام میان سهام‌داران شرکت ادغام شونده در شرکت ادغام پذیر، باید در طرح ادغام قید شود. حقوق انگلستان در بند ۱ ماده ۹۰۷ این قانون، دو نوع اکثریت عددی و سرمایه‌ای در مجمع عمومی شرکت‌های موضوع ادغام را ضروری می‌شمارد.

برخلاف ماده ۴۰ قانون برنامه چهارم، که ادغام شرکت‌های تجاری با «تصویب چهار

۲۷. ماده ۸۱۲ لایحه قانون تجارت ۱۳۸۴.

پنجم صاحبان سهام در مجمع عمومی فوق العاده شرکت‌های سهامی یا چهار پنجم صاحبان سرمایه در شرکت‌های تجاری موضوع ادغام مجاز^{۲۸} می‌دانست، در ماده ۱۰۵ قانون برنامه پنجم توسعه با حذف شرط لازم حد نصاب چهار پنجم، ادغام شرکت تجاری را «در چهار چوب اساسنامه آن شرکت» مجاز دانسته شده است. به نظر می‌رسد ماده ۱۰۵ بالا، به جای حد نصاب چهار پنجم، حد نصاب مقرر در قانون را برای این منظور به رسمیت شناخته است، که بر حسب نوع شرکت متفاوت می‌باشد.

رویکرد ماده ۱۰۵ قانون برنامه پنجم نسبت به ماده ۴۰ قانون برنامه چهارم که با لایحه قانون تجارت نیز در یک راستا قرار دارد، منطقی‌تر به نظر می‌رسد. زیرا، ادغام، در مورد شرکت ادغام شونده، نوعی انحلال و در رابطه با شرکت ادغام پذیر، تغییر سرمایه و در نتیجه افزایش سرمایه به شمار می‌رود و مستلزم تصمیم مجمع عمومی فوق العاده است. بنابراین مطابق مقررات لایحه اصلاحی قانون تجارت ۱۳۴۷، چنانچه بنا باشد به تجویز ماده ۱۰۵ برنامه پنجم دو یا چند شرکت ادغام شود، بایستی حد نصاب مقرر در ماده ۸۵ لایحه اصلاحی مورد بحث یعنی دو سوم آرای حاضر در جلسه مجمع فراهم باشد.

گزارش مدیران

نقش مدیران در عملیات ادغام، نقشی تعیین کننده و دنباله‌دار بوده و از آغاز روند ادغام تا تحقق و ثبت آن، مدیران، مستقیماً درگیر در اقدامات مربوطه و در نقش مجری و در مواردی پیشنهاد دهنده اصل ادغام یا شیوه اجرای آن به شمار می‌روند. در لایحه قانون تجارت ۱۳۸۴، مدیران مکلفند موافقت مجمع با ایده ادغام را به دست آورند.^{۲۸} به علاوه طرح مشترک ادغام نیز باید به وسیله مدیران در مجمع عمومی فوق العاده

۲۸. ماده ۸۱۰ لایحه قانون تجارت ۱۳۸۴.

طرح گردد.^{۲۹} طرح مشترک ادغام هم باید به تصویب مدیران شرکت‌های درگیر برسد.^{۳۰} ثبت طرح ادغام که به تصویب مجامع عمومی شرکت‌های موضوع ادغام رسیده نیز تکلیف مدیران شرکت به شمار می‌رود.^{۳۱} پیگیری برای ثبت ادغام در مرجع ثبت شرکت‌ها آخرین وظیفه مدیران در این راستا محسوب می‌گردد.^{۳۲}

در مقررات قانون برنامه پنجم هیچ‌گونه اشاره‌ای به نقش مدیران نگردیده است. در حقوق انگلستان، شرایط پیشنهادی طرح ادغام در آغاز کار به وسیله همه شرکت‌های موضوع ادغام تهیه می‌گردد.^{۳۳} همچنین مدیران هر یک از شرکت‌های موضوع ادغام موظفند تا یک نسخه از پیش نویس طرح را تسلیم مرجع ثبت شرکت‌ها بنمایند تا مراتب دریافت طرح از شرکت در روزنامه رسمی به آگاهی همگان برسد.^{۳۴} مهم‌ترین نقش مدیران در این رابطه، تهیه گزارش راجع به دلایل توجیهی طرح و شرایط و مشکلات احتمالی آن می‌باشد.^{۳۵} تهیه گزارش تکمیلی از وضعیت مالی هر شرکت تکلیف دیگری است که بر دوش مدیران نهاده شده است.^{۳۶}

در حقوق فرانسه نیز مطابق بخش اخیر ماده ل ۹-۲۳۶ هیئت مدیره یا مدیریت هر شرکت درگیر در عملیات (ادغام) یک گزارش نوشته را آماده خواهند نمود که برای سهام‌داران تهیه می‌گردد.»

۲۹. ماده ۸۱۱ لایحه قانون تجارت ۱۳۸۴.

۳۰. ماده ۸۱۲ لایحه قانون تجارت ۱۳۸۴.

۳۱. ماده ۸۱۴ لایحه قانون تجارت ۱۳۸۴.

۳۲. ماده ۸۱۸ لایحه قانون تجارت ۱۳۸۴.

33. The Companies Act 2006. s. 905(1).

34. The Companies Act 2006. s. 906(1-2).

35. The Companies Act 2006. s. 908.

36. The Companies Act 2006. s. 910.

گزارش بازرسی قانونی

اثر ادغام شرکت بر سرنوشت شخصیت حقوقی، سهام‌داران و بستانکاران آن نیز شبیه به همان تأثیری است که انحلال بر اشخاص یادشده دارد. زیرا، حقوق و منافع سهام‌داران دستخوش تغییری چشمگیر گردیده و برخی از آنان ممکن است ترجیح دهند تا در شرایطی با دریافت معادل ارزش سهم خود از شرکت خارج گردند. بستانکاران نیز با اعتراض به روند ادغام میان دریافت وثیقه طلب یا موافقت با ادغام از اختیار برخوردارند. به جهات گفته شده، بررسی کارشناسانه جنبه‌های اقتصادی ادغام از یک سو و نظارت بر روند ادغام به منظور حفظ حقوق سهام‌داران به‌ویژه خرده سهام‌داران و اشخاص ثالث از سوی دیگر، به‌وسیله بازرسان قانونی ضرورتی انکارناپذیر می‌باشد.

در لایحه قانون تجارت ۱۳۸۴ و به حکم بخش اخیر ماده ۸۱۱ «هیئت مدیره باید طرح ادغام را همراه با گزارش بازرسی در شرکت‌هایی که بازرسی در آنها وجود دارد به مجمع ارائه دهد.» همچنین اگر چه در بند ۱ ماده ۸۱۲ یعنی «گزارش توجیهی مالی و اقتصادی» به عنوان نخستین و مهم‌ترین بند طرح مشترک ادغام، به نقش بازرسان اشاره نشده است، لیکن بدیهی است که گزارشی با ماهیت مالی و اقتصادی دخالت بازرسی قانونی و حسابرسی شرکت را طلب می‌نماید.

طبق ماده ۹۰۹ قانون شرکت‌های ۲۰۰۶ انگلستان، یک گزارش کارشناسی بایستی اخذ شود که در آن شرایط طرح ادغام برای سهام‌داران شرکت‌های موضوع ادغام تهیه می‌گردد. نکته شایان توجه آنکه مطابق بند الف-۴ ماده ۹۰۹ کارشناس تهیه‌کننده باید «صلاحیت انتخاب شدن به عنوان بازرسی حساب مطابق مقررات ماده ۱۲۱۲ را دارا باشد.» طبق ماده ۱۲۱۲ مزبور، یک فرد یا مؤسسه در صورتی صلاحیت انتخاب شدن به عنوان بازرسی حساب قانونی دارد که عضو یک مؤسسه نظارتی به رسمیت شناخته شده باشد.

در حقوق فرانسه، به موجب بند ۱ ماده ۱۰-۲۳۶ل، یک یا چند بازرسی حساب

منصوب دادگاه یک گزارش مکتوب در خصوص شرایط ادغام بر اساس کلیه مدارک دریافتی از شرکتهای موضوع ادغام تهیه می‌کنند. همان گونه که ملاحظه می‌شود در حقوق فرانسه، بر خلاف حقوق ایران و حقوق انگلستان، بازرس حساب در هر حال به وسیله دادگاه تعیین می‌گردد. در حالی که در حقوق انگلستان نصب بازرس - حسابرس از سوی دادگاه، تنها در صورت درخواست مشترک همه شرکتهای موضوع ادغام انجام می‌پذیرد.^{۳۷} علی‌رغم اهمیت حیاتی گزارش حسابرس در جهت حفظ حقوق سهام‌داران اقلیت، شرکتهای موضوع ادغام و نیز بستانکاران و گروههای ذی‌نفع، در هیچ‌یک از مقررات قوانین مرتبط با ادغام و به‌ویژه برنامه پنجم توسعه، این مهم مورد توجه قرار نگرفته است.

آثار ادغام

ادغام یک شرکت اثرات گوناگونی را نه تنها بر شرکتهای موضوع ادغام که بر گروههای مختلف ذی‌نفع در شرکتهای مزبور برجای می‌گذارد.

۱. انحلال شرکتهای موضوع ادغام

مهم‌ترین اثر عملیات ادغام شرکتهای تجاری، انحلال یک یا چند شرکت و از میان رفتن شخصیت حقوقی آنها است. این اثر با توجه به نوع ادغام متفاوت می‌باشد. زیرا، در ادغام یک جانبه، همیشه یک شرکت که همان شرکت ادغام پذیر است، شرکت یا شرکتهای ادغام شونده را در خود جذب و منحل می‌سازد. در وضعیت مزبور، ممکن است تنها یک شرکت ادغام شونده باشد. در موارد استثنایی امکان دارد شرکتهای ادغام

37. The Companies Act s. 909(3).

شونده دو یا حتی بیش از دو شرکت باشند که همگی در شرکت موجود ادغام و شخصیت حقوقی خود را از دست می‌دهند. در حالی که در ادغام دو یا چند جانبه، همه شرکت‌های موضوع ادغام که شامل دو یا چند شرکت هستند، منحل گردیده و از ادغام خود شرکت جدیدی را به وجود می‌آورند.

شایان یادآوری است که ادغام ضمن آنکه یکی از شیوه‌های انحلال شرکت تجاری به شمار می‌رود، با این حال تنها راهکار از انواع انحلال محسوب می‌شود که در آن رعایت تشریفات تصفیه ضرورت ندارد. شاید به همین دلیل اثر مزبور را پیامد کلیدی ادغام می‌نامیم. زیرا، در غیر این صورت اصولاً دیگر نیازی به معرفی نهاد ادغام نبود.

۲. جابه‌جایی حقوق و تعهدات و انتقال دارایی

جابه‌جایی حقوق و تعهدات و انتقال اموال، پیامد و نیز امتیاز دیگری است که از تحقق ادغام ناشی می‌شود. در حقیقت انگیزه اصلی از معرفی نهاد ادغام، انتقال حقوق-تعهدات و اموال شرکت یا شرکت‌های موضوع ادغام بدون ورود به روند تصفیه است. به همین دلیل این اثر ضمن آنکه پیامد مهم ادغام به‌شمار می‌رود، هدف از توسل به راهکار ادغام هم محسوب می‌گردد.

تقریباً در همه قوانین به انتقال حقوق و تعهدات اشاره شده که نشانگر محوریت چنین اثری در ادغام می‌باشد. ماده ۱۰۵ قانون شرکت‌های تعاونی ۱۳۵۰ که از نخستین مقررات ادغام شرکت‌ها در حقوق ما محسوب می‌شود، به‌طور ضمنی چنین پیامدی را مورد توجه قرار داده است.

صرف نظر از برخی قوانین خاص دیگر، متن اصلی ماده واحده «قانون ادغام شرکت‌های سهامی دولتی که در زمینه تولید و پرورش طیور فعالیت می‌نمایند»، نیز به اثر نقل و انتقال حقوق تعهدات دو شرکت اشاره دارد.

ماده یک آیین‌نامه اجرایی بند «ز» ماده ۱۱۱ اصلاحی قانون مالیات‌های مستقیم ۱۳۸۳

و بخش دوم بند الف ماده ۴۰ قانون برنامه چهارم نیز، اثر مورد بحث به روشنی و به بیان زیر مورد توجه قرار گرفته است:

«کلیه حقوق و تعهدات، دارایی، دیون و مطالبات شرکت یا شرکت‌های موضوع ادغام، به شرکت پذیرنده ادغام یا شرکت جدید انتقال خواهند یافت و پس از ادغام، شرکت پذیرنده ادغام یا شرکت جدید با توجه به نوع آن مطابق مقررات «قانون تجارت» اداره خواهد شد.»

پیامد مزبور با همان ادبیات در بخش دوم ماده ۱۰۵ قانون برنامه پنجم عیناً تکرار گردیده است. لایحه قانون تجارت ۱۳۸۴ نیز به موجب ماده ۸۰۸ به زبانی گویا ضمن پرداختن به این مهم، زمان تحقق نقل و انتقال حقوق و تعهدات را نیز مشخص ساخته است. ملاحظه می‌گردد که تنها نکته روشن و مهمی که در قوانین برنامه پنجم توسعه مورد توجه مقنن قرار گرفته، اثر ادغام به نقل و انتقال حقوق- تعهدات و دارایی شرکت‌های ادغام شونده به شرکت موجود در ادغام یک جانبه و به شرکت جدید در ادغام دو جانبه می‌باشد.

۳. تأثیر ادغام بر کارکنان شرکت

انحلال یا تغییر وضعیت حقوقی بنگاهی اقتصادی شاید بیش از سهام‌داران، کارگران و کارکنان بنگاه را متأثر می‌کند. زیرا، هرگونه تحولی از این دست مستقیماً و فوراً چه از جهت اجتماعی و چه روانی بر این گروه اثر گذاشته و عموماً موج آسیب‌های روانی گسترده تغییر وضعیت شرکت نه تنها شخص کارگر و خانواده‌ها و حتی جامعه را در بر می‌گیرد.

در قانون شرکت‌های تعاونی ۱۳۵۰ و قانون بخش تعاونی هیچ‌گونه اشاره‌ای به سرنوشت کارکنان شرکت‌های موضوع ادغام نگردیده، در حالی که تبصره ۱ ماده واحده ۱۳۷۱ به روشنی مقرر داشته که «تمامی کارکنان شرکت‌های منحل فوق اعم از کارمند و

کارگر با کلیه سوابق خدمتی مربوط به شرکت سهامی طیور کشور منتقل می‌شوند.»
در لایحه قانون تجارت ۱۳۸۴، این مهم به علت تلقی موضوع به عنوان زمینه‌های حقوق کار مورد بی‌اعتنایی قرار گرفته است. ماده ۴۰ قانون برنامه چهارم و بخش دوم ماده ۱۰۵ قانون برنامه پنجم با مضمونی یکسان به انتقال کارکنان شرکت‌های ادغام شونده به شرکت پذیرنده ادغام یا شرکت جدید یا بازخرید آنها حکم داده است. به موجب بخش دوم ماده ۱۰۵ مزبور:

«کارکنان شرکت‌های موضوع ادغام به شرکت پذیرنده ادغام یا شرکت جدید انتقال خواهند یافت. در صورت عدم تمایل برخی کارکنان با انتقال به شرکت پذیرنده ادغام یا شرکت جدید، شرکت مزبور مکلف به بازخرید آنان مطابق مقررات قانون کار مصوب ۱۳۶۹/۸/۲۹ می‌باشد. چنانچه شرکت پذیرنده ادغام یا شرکت جدید در موارد خاص با نیروی کار مازاد مواجه باشد، مطابق قانون تنظیم بخشی از مقررات تسهیل نوسازی صنایع کشور ... مصوب ۸۲/۵/۲۶ عمل می‌شود.»

در حقیقت اختیار یاد شده، برای حفظ مصالح کارکنان و به‌کارگیری آنان در شرکت جدید وضع شده است. در وضعیت عادی به عنوان راهکار مناسب، کارکنان ضمن حفظ پیشینه کاری و حقوق قانونی خود به شرکت ادغام پذیر منتقل می‌گردند. با این حال این احتمال وجود دارد که شرکت ادغام پذیر به دلیل شرایط کاری به عنوان کارفرمای جدید مورد پسند برخی از کارکنان نباشد.

در قانون شرکت‌های ۲۰۰۶ انگلستان و قانون تجارت فرانسه هیچ مقررهای در این رابطه به چشم نمی‌خورد.

۴. اثر ادغام بر سهام‌داران اقلیت

منظور از سهام‌داران اقلیت در بحث حاضر، سهام‌دارانی نیست که خرده سهام‌دار محسوب می‌گردند. بلکه سهام‌دارانی مدنظر می‌باشند که با طرح ادغام در مجمع

عمومی فوق العاده مخالفت نموده‌اند. هر چند که عموماً مفهوم خرده سهام‌دار (سهام‌دار اقلیت) با معنای سهام‌داران مخالف با ادغام انطباق دارد.

همان گونه که ملاحظه شد، مجمع عمومی فوق العاده ایده و طرح ادغام را با اکثریت قانونی به تصویب می‌رساند. تنها استثنا موجود ماده ۴۰ قانون برنامه چهارم توسعه می‌باشد که اکثریت «چهار پنجم» صاحبان سرمایه در مجمع عمومی فوق العاده شرکت‌های سهامی یا چهار پنجم صاحبان سرمایه در سایر شرکت‌های تجاری موضوع ادغام را ضروری می‌داند. البته بی‌دقتی در تعیین حد نصاب بالا آشکار می‌باشد. زیرا، اولاً، معلوم نیست چهار پنجم صاحبان سهام یعنی اکثریت عددی سهام‌داران مد نظر بوده یا اکثریت چهار پنجم دارندگان سرمایه حاضر در مجمع و ثانیاً، این ابهام وجود دارد که آیا چهار پنجم سهام‌داران یا سرمایه حاضر در مجمع یا چهار پنجم کل سهام‌داران یا کل سرمایه شرکت مورد نظر مقنن می‌باشد.

این ایراد تا حدودی در ماده ۱۰۵ قانون پنجم توسعه با عبارت «در چهار چوب اساسنامه آن شرکت» بر طرف شده است. به عبارت دیگر چنانچه اساسنامه حداکثر بالاتری از حد نصاب مقرر در قانون را پیش‌بینی ننموده باشد، بایستی به معیار قانونی یعنی مجمع عمومی فوق العاده تمسک جست. در هیچ‌یک از قوانین برنامه‌های چهارم و پنجم توسعه و نیز لایحه قانون تجارت ۱۳۸۴ در رابطه با شیوه حمایت از حقوق سهام‌داران یا شرکای اقلیت اشاره‌ای نشده است. در حالی که ادغام شرکت موجب تغییر بنیادین در وضعیت سهام‌داران و انتقال آنان به عنوان سهام‌دار یا شریک به شرکت دیگری می‌گردد.

در قانون شرکت‌های ۲۰۰۶ انگلستان صریحاً به جایگاه سهام‌داران اقلیت توجه نداشته، ولی در برخی مناسبت‌ها از جمله مواد ۹۰۰۷ و ۸۹۶ به نقش و لزوم موافقت اکثریت طبقات سهام‌داران اشاره نموده است.

علیرغم سکوت قانون‌گذار در رابطه با حقوق و سرنوشت خرده سهام‌داران-شرکا، با این حال در اینکه این دسته از اعضاء شرکت از دو جهت از روند ادغام برخلاف میل خود

تحت تأثیر قرار می‌گیرند، تردیدی وجود ندارد. نخست آنکه شریک شرکتی خواهند شد که در ورود به آن نه تنها اختیاری نداشته بلکه با اکراه و بر پایه حاکمیت قاعده اکثریت، به عضویت شرکتی به جز آنکه با امضا اساسنامه اولیه یا خرید سهام بعدی به آن پیوسته‌اند، وارد می‌شوند. دومین اثر ادغام بر سهام‌داران اقلیت تغییر جایگاه و افت آن به مرتبه‌ای پایین‌تر در تصمیم‌گیری‌های مربوط به سیاست‌گذاری و مدیریتی شرکت ادغام‌پذیر یا جدید می‌باشد. به این معنی که با ادغام شرکت، معمولاً نسبت سهمی که به سهام‌داران از جمله خرده سهام‌داران اقلیت در ازاء سهام شرکت ادغام شونده تعلق می‌گیرد، نسبتی کوچک‌تر خواهد بود.

۵. اثر ادغام بر بستانکاران

یکی از بنیادی‌ترین ایرادات و خطرات روند ادغام در نظام حقوقی کنونی ایران، بی‌توجهی مقررات ناقص قوانین موجود به سرنوشت و حقوق به رسمیت شناخته شده بستانکاران در همه نظام‌های حقوقی پیشرفته می‌باشد.

اوج چنین بی‌توجهی را می‌توان در ادغام‌های بدون مجوز قانونی شرکت‌های غیر دولتی در گذشته به استناد مقررات قانون برنامه سوم و ماده ۱۱۱ قانون مالیات‌های مستقیم یافت، مقرراتی که قابل اعمال به شرکت‌های خصوصی نبودند.

مقررات لایحه قانون تجارت ۱۳۸۴ اگرچه هنوز لباس قانون به خود پوشیده‌اند، با این حال تنها مجموعه‌ای است که به تفصیل، دغدغه حمایت از حقوق بستانکاران شرکت‌های ادغام شونده را به نمایش می‌گذارد.

ماده ۸۱۵ لایحه یاد شده تنها بستانکاران بدون وثیقه را نیازمند حمایت قانون‌گذار یافته و به ایشان پس از انتشار آگهی ادغام مهلت دو ماهه‌ای برای اعتراض داده است. مطابق تبصره این ماده، تا هنگامی که دادگاه با توجه به اعتراض مطروحه، در ماهیت دعوی اتخاذ تصمیم نکرده، شرکت‌های موضوع ادغام شخصیت حقوقی خود را حفظ کرده و

روند ادغام نهایی نخواهد شد. ماده ۸۱۶ گروه دیگری از بستانکاران یعنی دارندگان اوراق مشارکت را مد نظر قراردادده و آنها را دارای همان حقوق بستانکاران بدون وثیقه می‌داند. در حقوق انگلیس، در این رابطه مقررات روشن و خاصی پیش‌بینی نشده است. ولی در قانون تجارت فرانسه اشاراتی به جایگاه بستانکاران شرکت‌های موضوع ادغام گردیده است. مواد ۲۳۶-۱۴ ل و ل ۱۵-۲۳۶ قانون تجارت این کشور ناظر به حقوق بستانکاران بدون وثیقه می‌باشد. به موجب ماده ل ۱۴-۲۳۶، شرکت ادغام پذیر بدهکار اشخاص بستانکار بدون وثیقه شرکت ادغام شونده می‌گردد.

مطابق بخش دوم ماده مزبور، بستانکاران بدون وثیقه شرکت‌های موضوع ادغام و نیز اشخاصی که مطالبات آنها پیش از انتشار طرح ادغام ایجاد شده است، می‌توانند به طرح ادغام در مدت زمان مقرر اعتراض کنند. دادگاه می‌تواند اعتراض را رد یا دستور باز پرداخت مطالبات بستانکاران معترض را صادر نماید و یا آنکه به پیشنهاد شرکت ادغام پذیر، دستور ایجاد تضمینات مناسب را صادر کند. در غیر این صورت ادغام نسبت به بستانکار مزبور الزام‌آور نخواهد بود. با این حال اعتراض بستانکار مانع ادامه اجرای عملیات ادغام نمی‌گردد.

ملاحظه می‌گردد که علی‌رغم لزوم توجه به حقوق بستانکاران و به‌ویژه بستانکاران بدون وثیقه، شرکت‌های موضوع ادغام، در حقوق ایران و به‌خصوص قانون برنامه پنجم توسعه، هیچگونه توجهی به این مهم نگردیده است. مطابق قواعد حقوقی ما و با توجه به شباهت ادغام به تبدیل تمهد به اعتبار تبدیل مدیون، موافقت بستانکاران بدون وثیقه با طرح ادغام ضروری به نظر می‌رسد.

۶. اثر ادغام بر بازار

هدف اصلی ادغام افزایش توانایی شرکت‌های موضوع ادغام و امکان رقابت در بازار می‌باشد. زیرا، این امر موجب کنترل بیشتر بر بخش‌های تولید، توزیع و بازاریابی کالایی

خاص می‌گردد. حتی هنگامی که انگیزه ادغام پرهیز از ورشکستگی شرکت یا شرکت‌های موضوع ادغام باشد، افزایش توانایی و کارآمدی شرکت ادغام پذیر یا شرکت جدید در کنار گریز از ورشکستگی، از جمله اهداف مهم ادغام چند شرکت به‌شمار می‌رود.

ادغام به همان اندازه که بر شرکت ادغام پذیر یا جدید اثر مثبت دارد، پیامدهای اجتماعی سودمندی را نیز در پی دارد. یکی از این امتیازات جلوگیری از بیکاری کارکنان شرکت‌های موضوع ادغام می‌باشد که در صورت انحلال به‌ویژه ورشکستگی آنها، آثار زیان‌باری بر جامعه برجای خواهد گذاشت. به علاوه از خروج و حذف یک یا چند شرکت یا تواناییهای آنها از زنجیره مناسبات اقتصادی که بخشی از موتور پیش‌برنده تولید به‌شمار می‌رود، جلوگیری به عمل خواهد آورد.

در مقابل نگرانی از انحصار در مناسبات تجاری و ایجاد رقابت ناسالم در همه کشورهای دارای قوانین مدون راجع به ادغام مشاهده می‌گردد. همان گونه که اشاره شد، به موجب ماده ۴۰ قانون برنامه چهارم توسعه، «ادغام شرکت‌های تجاری موضوع باب سوم «قانون تجارت»، مادامی که موجب ایجاد تمرکز و بروز قدرت انحصاری نشود، ... مجاز خواهد بود.» همچنین مطابق بند ب ماده ۱۰۵ قانون پنجم توسعه «دولت موظف است شرایط پیشگیری از ایجاد تمرکز، اعمال بروز قدرت و انحصار و همچنین دامنه مفید و مجاز ادغام‌ها را ... پیش‌بینی نماید.»

ملاحظه می‌گردد که دغدغه مهم مقنن در مبحث ادغام، جلوگیری از تمرکز-انحصار و رقابت ناسالم می‌باشد.

شاید قانون رقابت ایران نخستین قانونی باشد که تلاش آشکاری را برای این منظور معمول داشت. مطابق ماده ۴۴ این قانون:

«هرگونه تبانی از طریق قرارداد، توافق و یا تفاهم (اعم از کتبی، الکترونیکی، شفاهی و یا عملی) بین اشخاص که یک یا چند اثر زیر را به دنبال داشته باشد به نحوی که نتیجه آن بتواند اخلال در رقابت باشد ممنوع است.»

به علاوه، ماده ۴۵ برخی اعمال را به عنوان مخل رقابت سالم تلقی و ممنوع دانسته است. ماده ۴۷ اگرچه از ادغام نامی نبرده، لکن به ممنوعیت تملک سهام شرکت یا بنگاه به وسیله بنگاه دیگر که موجب اختلال در بازار رقابت می‌گردد به شرح زیر اشاره نموده است:

«هیچ شخص حقیقی یا حقوقی نباید سرمایه یا سهام شرکت‌ها یا بنگاه‌های دیگر را به نحوی تملک کند که موجب اختلال در رقابت در یک و یا چند بازار گردد.»
این در حالی است که در ماده ۴۸ آن قانون صریحاً موارد ممنوع ادغام شرکت‌ها در ۴ بند احصا شده است.

نتیجه‌گیری

آنچه که از بررسی قوانین مختلف و نیز لایحه قانون تجارت ۱۳۸۴ از یک سو و قوانین دیگر کشورها درباره ادغام به دست می‌آید، نه تنها نشانی از پیشینه روشن در نظام حقوقی ایران در رابطه با ادغام ندارد، بلکه حکایت از پراکندگی و ابهام در مقررات موجود دارد. در این رابطه شایان توضیح می‌باشد که مقررات شرکت‌های تعاونی و قوانین خاص دیگر تنها نسبت به مورد خاص خود اجرا می‌شده‌اند و هیچ‌گاه به عنوان قابل اعمال به شرکت‌های تجاری خصوصی نبوده‌اند. در نتیجه تا اخیراً مجوز قانونی قابل استنادی برای انجام ادغام نسبت به شرکت‌های تجاری وجود نداشته است. در حقیقت، برای نخستین بار مدیران ادارات ثبت شرکت‌ها به استناد مقررات ماده ۴ قانون برنامه سوم توسعه که با هدف ادغام شرکت‌های دولتی و تشکیل شرکت‌های «مادر تخصصی» یا هلدینگ که به هیچ عنوان ناظر به شرکت‌های خصوصی نبود و سپس مقررات بند الف ماده یک آیین‌نامه اجرایی بند «ز» ماده ۱۱۱ اصلاحی قانون مالیات‌های مستقیم که پیامد برداشت نادرست از ماده ۴ یادشده به شمار می‌رود، از سال‌های ۱۳۸۳ مبادرت به ادغام شرکت‌های تجاری خصوصی نمودند. در حالی که مشروعیت چنین اقدامی محل تردید جدی بوده است. پس از تصویب قوانین بعدی و به‌ویژه قانون برنامه پنجم، نهاد ادغام به عنوان راهکاری جامع در رابطه با همه شرکت‌های تجاری رسماً وارد نظام حقوقی کشورمان گردید.

در این مقاله، مقررات مختصر قانون برنامه پنجم توسعه به عنوان تنها مجوز عام قانونی برای شرکت‌های تجاری خصوصی و عمومی در مقایسه با قوانین دیگر کشورهای موضوع مطالعه به نقد گذاشته شد و تلاش گردید تا کاستی‌های قانون مزبور و بی‌توجهی وضع کنندگان آن به حقوق اشخاص ثالث مورد توجه قرار گیرد. همچنین با بررسی مقررات لایحه تجارت آشکار گردید که مقررات این لایحه با همه نقدهایی که بر آن وارد شده، توانایی همپایی با قوانین کشورهای با نظام حقوق پیشرفته را دارا می‌باشد.

در نتیجه، ضمن آنکه مقررات قانون برنامه پنجم، کاستی چشمگیر نظام حقوقی ایران

یعنی نهاد ادغام را برطرف ساخته است، از جامعیت کافی برای برآورده ساختن نیازهای شرکت‌های تجاری برخوردار نیست. این حقیقت به‌ویژه به دلیل عدم توجه به حقوق اشخاص ثالث یا بستانکاران شرکت‌های موضوع ادغام و نیز عدم پیش‌بینی تشریفات لازم برای ادغام، آشکار می‌باشد.

منابع

الف) فارسی

۱. اسکینی ربیعا؛ حقوق تجارت، (شرکت‌های تجاری)، ج ۱، تهران: انتشارات سمت، ۱۳۷۵.
۲. بیگی حبیب آبادی، احمد؛ «نقد و بررسی ادغام شرکت‌های تجاری در لایحه قانون تجارت» مجله پژوهش‌های حقوقی، ش ۱۴، ۱۳۸۷.
۳. پاسبان، محمدرضا؛ «قانون تجارت در گردونه تحول»، مجله پژوهش‌های حقوقی، ش ۸، ۱۳۸۴.
۴. پاسبان، محمدرضا؛ حقوق شرکت‌های تجاری، تهران: انتشارات سمت، چاپ پنجم، ۱۳۸۹.
۵. حقیقت صبا؛ «ادغام شرکت‌های تجاری از منظر قوانین ایران» مجله پژوهش‌های حقوقی، ش ۱۴، ۱۳۸۷.
۶. دهخدا، علی اکبر؛ لغت نامه دهخدا، ج ۱، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۷.
۷. معین، محمد؛ فرهنگ فارسی، ج ۱، تهران: انتشارات دانشگاه امیرکبیر، ۱۳۶۲.
۸. قانون ادغام شرکت‌های سهامی دولتی که در زمینه تولید و پرورش طیور فعالیت می‌نمایند مصوب ۱۳۷۱/۲/۲۹.
۹. قانون شرکت‌های تعاونی ۱۳۵۰.
۱۰. قانون ادغام شرکت ملی ذوب آهن ایران و شرکت ملی صنایع فولاد ایران مصوب ۱۳۵۸.
۱۱. قانون بخش تعاون اقتصاد جمهوری اسلامی ایران ۱۳۷۰.
۱۲. قانون اصلاح موادی از قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و اجرای سیاست‌های کلی اصل چهل و چهارم قانون اساسی مصوب ۱۳۸۶.

۱۳. قانون مالیات‌های مستقیم ۱۳۸۱.
۱۴. آیین‌نامه اجرایی بند «ز» ماده ۱۱۱ اصلاحی قانون مالیات‌های مستقیم ۱۳۸۳.
۱۵. لایحه قانون تجارت ۱۳۸۴.
۱۶. قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب سال ۱۳۸۳.
۱۷. قانون برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب سال ۱۳۸۹.
۱۸. قانون اصلاح موادی از قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و اجرای سیاست‌های کلی اصل چهل و چهارم قانون اساسی مصوب ۱۳۸۶/۱۱/۸.

(ب) لاتین

19. Andreas Cahn & David C. Donald, Comparative Company Law (London: Cambridge University Press. (2010).
20. Jones Alison & Sufrin Brenda, E. C. Competition Law, (London: Oxford University Press 2004).
21. Martin Elizabeth A, "Dictionary of Law" (Oxford: Oxford University Press 2003) p 180.
22. The Companies Act 1985.
23. The Companies Act 2006.
24. The French Commercial Code.
25. The Sherman Act 1890.